

**ТЕТЯНА ПАРХОМЕНКО. КАЛЕНДАРНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ
РІВНЕНЩИНИ. РІВНЕ: ВИДАВЕЦЬ ОЛЕГ ЗЕНЬ, 2008.
199 с., іл., ноти**

Упродовж останнього десятиліття суттєво активізували свою наукову діяльність різні регіональні народознавчі осередки України, зокрема й відділ етнографії Рівенського обласного краєзнавчого музею. Одним із найактивніших членів цього осередку є старший науковий співробітник Тетяна Пархоменко – автор публікацій у таких часописах і серійних виданнях, як “Народознавчі Зошити”¹, “Народна творчість та етнографія”², “Етнокультурна спадщина Полісся”³ тощо. Тематика наукових зацікавлень дослідниці є досить широка і стосується вона переважно Поліського краю. Отож вихід у світ окремої монографії про календарні звичаї та обряди українців Рівненщини – це своєрідний підсумок тривалої (щонайменше десятирічної) науково-пошукової праці Т. Пархоменко.

Щоправда, вже під час побіжного знайомства з названою книжкою допитливий читач обов’язково зверне увагу на те, що її структура є досить незвична. Точніше, видання складається з двох окремих частин, одна з яких зовсім не означена (за змістом і наявним фактажем можемо лише здогадуватися, що її назва цілком збігається із загальною назвою книжки – “Календарні звичаї та обряди Рівненщини”) (с. 3–120), іншу ж частину дослідження становлять “Календарно-обрядові пісні Рівненщини” (с. 121–199). Такий поділ безсумнівний також тому, що кожна з цих частин завершує окремий науково-довідковий апарат – відповідно “Список використаних джерел” та “Примітки”. “Список”, своєю чергою, поділяється на “Літературу”, “Фондові матеріали” та “Матеріали польових обстежень”, а в “Примітках” зазначений паспорт кожної опублікованої пісні: назва народного твору, місце його запису, вихідні дані про інформаторів та авторів транскрипції мелодій. Через це, мабуть, самій Т. Пархоменко важко було визначитись із характером свого видання: в одних випадках праця вважається “монографією” (с. 4–7, 13), в інших – звичайною чи фольклорно-етнографічною “збіркою” (с. 3, 5, 7).

¹ Пархоменко Т. Ритуальне використання продуктів бджільництва в поховально-поминальній обрядовості Полісся // Народознавчі Зошити. 2000. № 5. С. 842–850.

² Пархоменко Т. Ритуальне застосування свічки у весільній обрядовості // Народна творчість та етнографія. 2004. № 5. С. 89–92.

³ Пархоменко Т. Використання воску в народному знахарстві // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся: матеріали комплексних наукових експедицій Рівненського фольклорно-етнографічного товариства. Рівне, 2001. Вип. I. С. 27–38; *Її ж.* Ритуальне використання обрядових страв з медом у різдвяно-новорічному циклі свят // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Рівне, 2002. Вип. II. С. 9–21; *Її ж.* Ритуальне використання продуктів бджільництва в родинних обрядах // Там само. Рівне, 2003. Вип. III. С. 17–27; *Її ж.* Традиції соломоплетіння на Рівненщині // Етнокультурна спадщина Полісся. Рівне, 2004. Вип. V. С. 11–17; *Її ж.* Традиції весільних обрядів Рівненського Полісся // Там само. Рівне, 2006. Вип. VII. С. 61–68, та ін.

Жанрову невизначеність рецензованої книжки підтверджують щонайменше два інші моменти: нетрадиційна для академічного монографічного видання назва “першого” розділу чи підрозділу (найменування цих структурних одиниць залежить від того, як інтерпретувати головні складові видання) – “Звертаючись до витоків” – та відсутність підсумкових (узагальнюючих) висновків. Ми не обмовились, вживши фразу “академічне монографічне видання”, позаяк праця співробітниці Рівенського обласного краєзнавчого музею вийшла у світ згідно з рішенням Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, а її рукопис попередньо аналізували аж чотири українські науковці, серед них і два відомі етнологи – професор Олександр Курочкін⁴ та кандидат історичних наук Наталя Гаврилюк⁵ (с. [2]).

Акцентуємо на цьому увагу навмисне, позаяк нині все частіше й частіше простежується безвідповідальність не лише рецензентів, а й керівників певних структурних підрозділів академічних установ та кафедр вищих навчальних закладів стосовно належної оцінки наукової продукції, яка пропонується широкому читацькому загалу. У конкретному випадку йдеться про одне: якщо київські дослідники (Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України) справді вважають себе професійними етнологами, то вони були зобов’язані допомогти авторці з периферії (з Рівного) усунути очевидні промахи, недоречності, прогалини тощо – як зазначені раніше, так й інші.

Скажімо, в анотації та розділі (підрозділі) “Звертаючись до витоків” беззастережно стверджується: “монографія” є “першою спробою комплексного дослідження традиційних календарних звичаїв та обрядів мешканців Рівненщини”. Якщо зважати на загальну назву рецензованої книжки (“Календарні звичаї та обряди Рівненщини”), то подібних праць справді ще не було, позаяк сучасна Рівненська область як адміністративно-територіальна одиниця постала лише 4 грудня 1939 р.⁶, тобто є цілком новітнім явищем. Однак це зовсім не означає, що в минулому сама календарно-побутова звичаєвість та обрядовість українців Рівенського краю цікавила народознавців мало (про цілковите

⁴ О. Курочкін тривалий період досліджує зимову календарно-побутову обрядовість українців (Курочкін О. В. Новорічні свята українців: Традиції і сучасність. Київ, 1978; *Його ж.* Українські новорічні обряди: “Коза” і “Маланка” (з історії народних масок). Опішне, 1995). До речі, з невідомих нам причин назви цих монографій не значаться у “Списку використаних джерел”, натомість Т. Пархоменко покликається на малодоступне для сучасного рівенського читача рукописне дослідження вченого – на його докторську дисертацію “Українські новорічні традиції (проблеми реконструкції ритуалу й світогляду)”, яка, до речі, фігурує у рубриці “Література”, а не серед фондових (рукописних) матеріалів.

⁵ Н. Гаврилюк – знавець родильної обрядовості українців (Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). Киев, 1981).

⁶ Коротун Л. К., Коляда О. І. Рівненська область // Географічна енциклопедія України. Київ, 1993. Т. 3: П–Я. С. 128.

ігнорування цієї ділянки духовної культури взагалі не йдеться). Хоча під час знайомства з наявною у виданні бібліографію, а також з деякими оцінками наукової продукції попередників, у читача може скластися таке враження.

Наприклад, стисло аналізуючи окремі “джерела”, авторка констатувала: “Унікальну можливість дослідити народну обрядовість Рівненщини останнього десятиліття XIX ст. ми отримали, працюючи з фондом Василя Доманицького, що зберігається в рукописному відділі Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України [...]. Матеріали, які нас зацікавили, фіксують народні традиції 55-ти (! – *М. Г.*) населених пунктів Рівненського повіту”⁷ (с. 5–6). Не вникаючи у суть процитованого (у стилістичні та граматичні огріхи також), постає питання: що змусило дослідницю “настирливо студіювати” рукопис В. Доманицького (до речі, уродженця Шевченкового краю – Звенигородщини, що на Черкащині, де також вирости Агатангел Кримський та Сергій Єфремов) і водночас ігнорувати доступний для кожного зацікавленого сучасника опублікований варіант його головної етнографічної праці з порушеної теми – “Народний календар у Ровенським повіті Волинської губернії”⁸.

Важко виправдати якими-небудь чинниками відсутність у праці Т. Пархоменко такого безцінного етнографічного джерела середини XIX ст., як “Простонародний поліський календар”, зафіксований священиком Василем Абрамовичем та опублікований свого часу відомим російським етнологом Дмитром Зелениним⁹, тим паче, якщо цей “календар” безпосередньо стосується колишнього Рівненського повіту.

Нічого не згадується у рецензованому виданні і про одне з найкращих сучасних етнолінгвістичних досліджень – про монографію “Полесский народный календарь” Світлани Толстой¹⁰. Праця російського мовознавця складається із двох частин: одну з них становлять перероблені і доповнені матеріали з поліського народного календаря, які були опубліковані у вигляді словника раніше (в 1984–1995 рр.), іншу частину – тематичні статті, що стосуються окремих питань структури і семантики традиційного календаря та його термінології. Щонайважливіше, серед матеріалів словника поліських хрононімів наявні записи аж із двадцяти чотирьох населених пунктів восьми районів (Володимирецького, Дубровицького, Зарічненського, Здолбунівського, Корецького, Рівненського, Рокитнівського, Сарненського) Рівненської області¹¹.

⁷ До слова: напередодні 1906 р. у Рівненському повіті налічувалося до 923 поселень (Див.: Список населённых мест Волынской губернии. Житомир, 1906. С. 188–212), більша частина яких (до 75%) була в межах Полісся.

⁸ *Доманицький В.* Народний календар у Ровенським повіті, Волинської губернії // Матеріали до української етнології. Львів, 1912. Т. XV. С. 62–89.

⁹ *Зеленин Д. К.* Описание рукописей Ученого архива Русского Географического общества. Петроград, 1914. Вып. 1. С. 275–279.

¹⁰ *Толстая С. М.* Полесский народный календарь. Москва, 2005.

¹¹ Там же. С. 594.

Цінний фактичний матеріал про звичаї і традиційну календарно-побутову обрядовість українців колишньої Волинської губернії, зокрема і нинішньої Рівенщини, містяться у працях Василя Кравченка¹² та Миколи Теодоровича¹³. У 80-х роках XIX ст. унікальний етнографічний матеріал зби́рала Софія Рокоссовська в с. Юрковщизні Новоград-Волинського повіту¹⁴. Його наукова цінність передусім у тому, що знаходилось це поселення (власне знаходилось, позаяк нині воно вже не існує) за один-два десятки кілометрів від сучасної Рівенщини. Сказане стосується і праць Назарія Димнича про різдвяно-новорічну та великодню обрядовість волинян¹⁵, які, на відміну від статті про особливості народного свята Купала на Волині, з невідомих нам причин авторка також не використала. До речі, серед етнографічних та фольклорних матеріалів, які стосуються відзначення дня Івана Купала на теренах Волині, найбільшу наукову цінність становить збірка купальської поезії в записах Лесі Українки¹⁶, позаяк охоплює аж 49 народних творів (Н. Димнич записав лише 25 зразків купальської поезії¹⁷).

Зазначені назви опублікованих джерел, звичайно, не вичерпують порушеної Т. Пархоменко теми. У порівняльному аспекті, зокрема і задля з'ясування локальної специфіки різних явищ духовної культури українців Рівенщини, безцінними для кожного дослідника є етнографічні матеріали, які зби́рали й опублікували на сторінках “Етнографічного збірника” та “Матеріалів до українсько-руської етнології” (“Матеріалів до української етнології”) члени Наукового товариства імені Шевченка. Згадуємо їх також тому, що окремі сучасні передруки, зокрема і передрук праці Володимира Гнатюка “Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків” у виданні “Українці: народні вірування, повір'я, демонологія”, на яку покликається народознавець із Рівного, хибує значними недоліками (суттєво відрізняється від оригіналу)¹⁸.

¹² Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині: Етнографічні матеріали. Житомир, 1920; *Його ж.* З побуту й обрядів північно-західної України // Збірник / Волинський науково-дослідний музей. Житомир, 1928. Т. I. С. 67–115.

¹³ Теодорович Н. И. Волинь в описаниях городов, местечек и сел в церковно-историческом, географическом, этнографическом, археологическом и др[угих] отношениях. Почаев, 1899. Т. IV. 837 с.

¹⁴ Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjalów zebranych przez P. Zofiją Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1887. Т. XI. Dział III. S. 130–228; Rokossowska Z. O świecie roślinnym, wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu, we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1889. Т. XIII. Dział III. S. 163–199.

¹⁵ Димнич Н. Обряды і wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia // Rocznik Wołyński. Równe, 1930 Т. I. S. 94–106; *Ejusedem.* Обряды і wierzenia ludowe w okresie świąt Wielkiej Nocy // Rocznik Wołyński. Równe, 1931 Т. II. S. 455–462.

¹⁶ *Леся Українка.* Купала на Волині // *Леся Українка.* Зібрання творів: У 12-ти т. Київ, 1977. Т. 9: Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки. С. 9–29.

¹⁷ Димнич Н. Święto “Iwana Kupajła” na Wołyniu // Rocznik Wołyński. Równe, 1934. Т. III. S. 435–442.

¹⁸ “Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків” – це обширна вступна студія, в якій В. Гнатюк зробив спробу системного історико-теоретичного узагальнення

Через недостатню кількість використаних автентичних джерел і літературних даних не завжди викликають довір'я самі описи народних звичаїв та обрядів календарного циклу. До речі, твердження авторки про те, що “у першій частині фольклорно-етнографічної збірки репрезентується *увесь цикл* (курсив автора. – М. Г.) місцевих календарних звичаїв, обрядів і пов'язаних з ними вірувань” (с. 5) не відповідає дійсності, позаяк значна кількість традиційних свят і присвяток опущена. Принаймні у рецензованому виданні йдеться лише про Різдво, Новий рік, Водохреща, Стрітіння, Благовіщення, Свято першої борозни та першого засіву, Полоскозуб, Хрестя, Вербну неділю, Чистий четвер, Красну суботу, Великдень, Проводи, Юрія, Трійцю, Русальний тиждень, Розигри, Купала, Зажинки, Обжинки (дожинки), Спаса, Введення, Андрія, Варвари. Отже серед перелічених свят і днів відсутні такі важливі хрононіми, як Власій (11/24.ІІ), Масляна (тиждень напередодні Великого посту), Явдоха (1/14.ІІІ), Олексій Теплий (17/30.ІІІ), Вознесіння (четвер на шостому тижні після Великодня), Ілля (20.VІІ/2.VІІІ), Пантелеймон (27.VІІ/9.VІІІ), Покрова (1/14.X), Катерина (24.XІ/7.XІІ) та ін.

Під час знайомства з “періодами і датами”, які описує Т. Пархоменко, постає також низка питань, на які не знаходимо відповіді у книжці. Скажімо, на підставі яких аргументів спеціальним “святом” оголошено “Свято першої борозни та першого засіву” (с. 43–48), а “великодній цикл звичаїв” пов'язується із святами “Полоскуб” і “Середохрестя” (48–50). Чому звичаї та обряди, що стосуються початку оранки та засіву зернових і бобових культур, описуються раніше, ніж початок Великого посту (Полоскозуб – його перший день) та Середохрестя; кожний із цих хрононімів відзначали задовго до Благовіщення (до речі, за народними віруваннями, землю можна було турбувати лише після цього свята). З яких причин у дослідженні майже відсутні, за окремими винятками, календарні звичаї та обряди осіннього циклу.

Непосильним (декларативним) для авторки виявилось одне з важливих завдань, яке вона поставила перед собою, – “розкрити регіональну самобутність традиційно-побутової культури північної (поліщуки) та південної частини (волиняни) Рівненської області” (с. 4), позаяк про цей поділ, на жаль, у книзі ніде більше не йдеться, як і про конкретну межу між Поліссям та історико-етнографічною Волиною загалом. Сказане засвідчує й інше: мовлячи про Західне і Центральне Полісся, дослідниця зачислила до першого з них Рівненську область,

відомостей і матеріалів з української народної міфології. Складається це дослідження з двох окремих частин, кожна з яких відкриває один із випусків другого тому “Знадобів до української демонології”, і йдеться у ньому аж про п'ятдесят трьох демонологічних персонажів та міфологічних явищ (Див.: [Гнатюк В.] Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків: [Част.] I–II // Етнографічний збірник. Львів, 1912. Т. XXXIII. С. V–XLII; Т. XXXIV. С. V–XXIV). Натомість у праці В. Гнатюка “Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків”, яка опублікована у збірнику “Українці”, наявні відомості лише про 17 демонологічних персонажів.

а до другого – Київську і Житомирську області (с. 4), тобто дотримуючись фактично адміністративно-територіальних, а не етнографічних критеріїв районування краю. Словом, позаяк історико-етнографічне районування Рівенщини як сучасної адміністративно-територіальної одиниці має для Т. Пархоменко, м'яко кажучи, другорядне значення, через це й етнографічна специфіка (за словами авторки, “самобутність”) конкретних культурних реалій місцевих жителів або не проглядається у дослідженні зовсім, або вона є надто розмита і “безтілесна”. Наприклад, описуючи у підрозділі (гаслі) “Спаса” день пам'яті мучеників Маккавеїв – у народі його називають днем Першого Спаса, Спаса на воді, Маковія тощо (1/14.VIII), та день Преображення Господнього, який називають Спасом (6/19.VIII), авторка використала матеріали, які було записано у селах Боровому, Дорогині, Нетребі і Сновидовичах Рокитнівського району, Гориньграді Першому Рівенського району та Кураші Дубровицького району Рівенської області, а також у “Київському Поліссі” (С. 98–99), що для з'ясування спільного і специфічного (локального) між звичаями й обрядодіями поліщукув та волинян явно недостатньо.

Другу частину рецензованої книжки становить календарно-побутова поетична творчість українців Рівенщини: колядки та щедрівки (45 зразків), веснянки й постові пісні (22 зразки), кустові, петрівчані і купальські твори (23 зразки), жнивні та ягідні пісні (16 зразків). Інакше кажучи, кожна пора року представлена у виданні головними пісенними жанрами, а серед них найчисельнішу групу (майже половину) становлять колядки і щедрівки, котрі, своєю чергою, поділені за об'єктом величання: господарю, господині, парубку, дівчині, вдівцю, вдовиці, бабці, пасічнику. На жаль, серед цих записів відсутній один з важливих різновидів колядок і щедрівок – так звані дитячі, які виконують речитативом на Новий рік (на Василя). Крім того, і досі у північних районах Рівенщини (Сарненський, Рокитнівський, Дубровицький та ін.) побутують архаїчні (дохристиянські) за походженням, а тому вже дуже рідкісні щедрівки (колядки) із символічним волом, котрий безпосередньо “виконує” хліборобську функцію (“Ой воле-воле, сірий, рогатий”, “Ой воли-воли, ві рогатіє”, “Воли рогати пошли горати”, “Гиля-гиля на Василя” тощо)¹⁹. Тому знову закликаємо²⁰ українських фольклористів, музикознавців та етнографів, передусім рівенських колег звернути на відповідні народні твори особливу увагу, позаяк через десятиліття-два вони можуть назавжди стати набутком історії.

¹⁹ Глушко М. Віл у різдвяно-новорічній обрядовості українців: реконструкція первісного образу та історичного змісту // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 402–404; *Його ж.* Генезис тваринного запрягу в Україні (Культурно-історична проблема). Львів, 2003. С. 76.

²⁰ Справді, про це вже йшлося у наших попередніх публікаціях: Глушко М. Шляхами постчорнобильських історико-етнографічних експедицій теренами Полісся України // Вісник Львівського університету: Серія історична. Львів, 2005. Вип. 39–40. С. 748; *Його ж.* Постчорнобильське експедиційне етнографічне дослідження Середнього Полісся (наукові здобутки, прогалини, завдання) // Народознавчі Зошити. 2006. № 3–4. С. 321–327.

Серед інших жанрів народної поетичної творчості оригінальністю сюжетів, мотивів, образів тощо відзначається низка постових пісень і веснянок (“Розвивавса ж дунай да й посеред речки” (сирітська балада), “Та через поле широкеє”, “Зажуривса соколонько”, “Ой травко-муравко” та ін.), петрівчаних і купальських (“Іде Купало топітися”, “На вігоні вогонь горить”, “Розвивайся, сухий дубе”), жнивних (“А в нашого господаря зажинки”, “А в нашого господаря сивий конь”, “Ой літала раба пава по полю” тощо) пісень, які Т. Пархоменко зафіксувала особисто. До слова: більшість календарних звичаїв та обрядів автохтонів Рівенщини також описано на основі виявлених та зібраних авторкою особисто польових етнографічних матеріалів, зокрема у ста шести населених пунктах Березнівського, Володимирецького, Зарічненського, Здолбунівського, Гощанського, Дубровицького, Корецького, Рівенського, Рокитнівського і Сарненського районів (с. 7, 111–120). Через це, власне, наявна книжка і викликала зацікавлення у нас.

Загалом вважаємо: рецензоване видання створює важливий заділ для наступних скрупульозних студій цієї ділянки духовної культури волинян і поліщуків Рівенського краю, а наші критичні зауваження та побажання, сподіваємось, допоможуть майбутнім дослідникам, зокрема і Т. Пархоменко, значно покращити якість їхньої наукової продукції.

Михайло ГЛУШКО